Μακεδονικά

Τόμ. 31, Αρ. 1 (1998)

Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού

Αθ. Ε. Καραθανάσης

doi: [10.12681/makedonika.147](https://doi.org/10.12681/makedonika.147)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καραθανάσης Α. Ε. (1998). Β. Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού. *Μακεδονικά*, 31(1), 437-442. <https://doi.org/10.12681/makedonika.147>

στολίδης, τόν οποίο ὁ συγγρ. κακῶς παραπέμπει σέ *Μυρτίλο*, ἀντί τοῦ ὀρθοῦ Κοσμάς-Μυρτίλος Ἀποστολίδης. Ὁ κ. Χ.Β. θά μπορούσε, ἐπίσης, νά προβεῖ καί σέ συσχετισμούς τῶν σεραϊκῶν συντεχνιῶν μέ τίς ἑλληνικές ἐμπορικές κομπανίες τοῦ Sibiu καί τοῦ Brasov, τῶν ὁποίων, σημειωτόν, πολλά μέλη προέρχονταν ἀπό τίς Σέρρες καί τὸ Μελένικο. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπάρχουν οἱ μελέτες τοῦ ὑπογραφομένου *L'Hellenisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη 1989, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α., καί τῆς κ. Δέσποινας-Εἰρήνης Τσοῦρα-Παπαστάθη, *Ἡ ἑλληνική ἐμπορική κομπανία τοῦ Σιμπίου Τρανσυλβανίας 1636-1848. Ὁργάνωση καί Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, ἐκδ. Ι.Μ.Χ.Α. Ὅπως καί νά ἔχει, πάντως, ἡ μικρή, ἀλλ' οὐσιαστική στό περιεχόμενο τῆς, μελέτη τοῦ κ. Χ.Β. εἶναι εὐπρόσδεκτη ἀπὸ κάθε ἄποψη, γι' αὐτὸ καί ἀξίζουν θερμὰ συγχαρητήρια στὸν συγγραφέα τῆς, στὸν ἐκδότῃ τῆς κ. Β. Τζανακάρη καί στὸν χορηγὸ τῆς ἐκδόσεως, δηλ. τὸ Ἐμπορικὸ καί Βιομηχανικὸ Ἐπιμελητήριο Σερρών.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Β. Δημητριάδης, *Ἡ Θεσσαλονίκη τῆς παρακμής. Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1830 μέ βάση ἓνα ὀθωμανικὸ κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ*, Ἡράκλειο, Πανεπιστημιακὴς ἐκδόσεις, 1997, σσ. 345.

Ὁ καθηγητὴς κ. Β. Δημητριάδης εἶναι γνωστός ἀπὸ πολλὰ χρόνια γιὰ τίς ἐρευνές του τίς ἀναφερόμενες στὴν Θεσσαλονίκη, καί τὴν Μακεδονία γενικότερα, κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: κλασικὲς παραμένουν οἱ μελέτες του *Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973, καί *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983. Τὸ νέο βιβλίο του βασίζεται σέ τουρκικὸ κατάστιχο ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν περίοδο 1831-1835 ἀποκείμενο στό Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Μακεδονίας, καί τὸ ὁποῖο εἶναι ἀντίγραφο τοῦ ἀρχικοῦ πού στάλθηκε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στό κατάστιχο-ἀντίγραφο οἱ Τούρκοι ὑπάλληλοι τοῦ Ἱεροδικαστηρίου ἔγραφαν τίς τυχόν μεταβολές πού ἀφοροῦσαν στὸν ἀπογραφόμενο χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς πληθυσμιακῆς καί οἰκονομικῆς παρακμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς συνέπεια τῶν δραματικῶν γεγονότων τοῦ 1821-1822. Ὁ συγγρ. χωρίζει τὸ βιβλίο του σέ δύο μέρη: τὸ πρῶτο μέρος περιλαμβάνει δώδεκα κεφάλαια: Ἡ ἀπογραφή τοῦ 1831 (α), Οἱ διαταγές γιὰ τὴν ἀπογραφή τῆς Θεσσαλονίκης (β), Τὸ Κατάστιχο (γ), Ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τὸ 1835 (δ), Φορολογούμενοι καί μὴ φορολογούμενοι (ε), Οἱ ἐπαγγελματικὲς ἀσχολίες τῶν Ἑλλήνων (στ), Ἡ κοινοτικὴ διοίκηση (ζ), Ἡ σύνθεσις τῆς οἰκογένειας (η), Γεννητικότητα καί θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων (θ), Οἱ ξενιτεμένοι (ι), Οἱ ξένοι (ια), Τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων καί ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεσις τοῦ πληθυσμοῦ (ιβ) καί ὁ Ἐπίλογος. Στὸ δεῦτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. ἐκδίδει τὰ κείμενα τῶν διαταγῶν, τὰ ἔγγραφα τῶν διαταγῶν σέ μετάφραση, τὸ Κατάστιχο· στό τέλος παραθέτει τὴ βιβλιογραφία, τὸ Εὐρετήριο καί Παράρτημα Εἰκόνων.

Στὸ πρῶτο κεφ. ὁ συγγρ. δίδει τοὺς ἄξονες στοὺς ὁποίους κινήθηκε ἡ πρώτη ἀπογραφή τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο· ἦταν τὸ 1831, ὅταν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπιχείρησε τὴν πρώτη ἀπογραφή (πού ἀπασχολεῖ τὸν συγγρ.), προκειμένου νά ἐκσυγχρονίσει τὸ διοικητικὸ τῆς σύστημα. Τὰ ἀπογραφικὰ δελτία, κατὰ τὴν τρέχουσα γραφειοκρατικὴ ὁρολογία, πού ἀπόκεινται

στό Başbakanlık Arşivi, ἀνέρχονται στά 21.000 καί δέν ἔχουν μελετηθεῖ ἀκόμη, πλὴν ἑνός. Στὴ συνέχεια ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μέ τό περιεχόμενο τῶν διαταγῶν τῶν ἐτῶν 1830, 1831, 1833 γιά τὴν ἀπογραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ, ταυτοχρόνως, προχωρεῖ σέ ἐπισημάνσεις γιά τὸν χαρακτήρα τῆς φορολογίας χριστιανῶν καί μουσουλμάνων (ἀνισότητες, ἀπαλλαγές, ὀρισμένους κατηγοριῶν, καταγραφὴ μετακινουμένων, τρόπος καταγραφῆς μουσουλμάνων καί χριστιανῶν, κατά ἑξάμηνο ἀποστολὴ καταστάχων, συμβολὴ προκρίτων στὴν ἀπογραφὴ). Ὁ συγγρ. σημειώνει, ἐπίσης, ὅτι ἡ ἀπογραφὴ πρέπει νά διενεργήθηκε μεταξὺ Νοεμβρίου 1830 καί Μαρτίου 1833, ἀλλὰ καί ὅτι μέ νεώτερη διαταγὴ ἐπλήθην ὀρισμένες διορθώσεις στά κατάστιχα ἐξαιτίας τῶν λαθῶν ποῦ ἐπεσημάνθηκαν, ἀφοῦ οἱ ἀριμόδιοι ὀθωμανοὶ ὑπάλληλοι τῆς Θεσσαλονίκης φαίνεται ὅτι δέν ἔκαμαν καλὰ τὴ δουλειά τους. Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάγκη γιά νέες συμπληρωματικὲς πληροφορίες καί, κατ' ἀκολουθίαν, τὴν συνέχιση τῆς ἀπογραφῆς ὡς τὰ μέσα τοῦ 1835. Στὸ τρίτο κεφ. ὁ συγγρ. περιγράφει τὸ κατάστιχο, «τὸ Ἱεροδικαστικὸ κατάστιχο τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ μέσα στὴν πόλη», ποῦ χρονολογεῖται στὶς 3 Ἰανουαρίου 1835· τὸ κατάστιχο αὐτὸ εἶναι καί τὸ μόνο σωζόμενο, ἀφοῦ τὰ ἀντίστοιχα ἀπογραφικὰ τοῦ ἐβραϊκοῦ καί τουρκικοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης φαίνεται νά ἔχουν χαθεῖ.

Ἡ καταγραφὴ τῶν κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης γίνεται κατά συνοικίες, δηλ.: Ἀγίου Ἀθανασίου, Μονῆς Μεγάλης Παναγίας (σήμερα Νέας Παναγίας), Ἀγίου Κωνσταντίνου, Ἀγίου Ὑπατίου (σήμερα Παναγίας Δεξιᾶς), Ἀγίου Νικολάου, Ἀλμυρᾶς Βρύσης (σήμερα Ὑπαπαντῆς), Παναγούδας, Μητροπολίτη (σήμερα Μητροπόλεως), Καμένου Μοναστηριοῦ (σήμερα Ἀγίου Μηνᾶ), Μονῆς Κοριτσιῶν (σήμερα Ἀγίας Θεοδώρας), Μονῆς Λαγοῦ (σήμερα Λαοδηγητρίας) καί Μονῆς Τσαοῦσης (Μ. Βλατάδων). Ἡ καταγραφὴ ἀκολούθησε τὴν ἐξῆς μέθοδο: ἐνῶ στὴν καταγραφὴ τῶν Τούρκων γίνεται καταγραφὴ μόνιμων κατοίκων χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ξένους ἐνοικιαστές, περαστικούς, μὴ καταγραφῆς γυναῖκες, ὄρφανῶν, ἀνηλίκων, ἀναπήρων, ὑψηλῶν ἀξιοματούχων, στὴν καταγραφὴ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἀντίθετα, ἀπογράφονται παιδιὰ, ὄρφανὰ, ἀνάπηροι, γέροντες, βρέφη, ἐξαιρουμένων καί ἐδῶ, μόνον τῶν ὑψηλῶν ἀξιοματούχων. Ὁ συγγρ. παρατηρεῖ ὀρισμένα λάθη ὡς πρὸς τὸν συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ἀπογραφομένων. Ἐνδιαφέρον εἶναι νά λεχθεῖ ὅτι στὸ κατάστιχο ἀναγράφονται τὸ ἐπάγγελμα, τὸ ὄνομα, τὸ πατρώνυμο τοῦ ἀπογραφομένου χωρὶς ἀναφορὰ ἐπιθέτου. Σημειώνονται, πάντως, ὡς χαρακτηριστικὸ τὸ μουστάκι ἢ τὰ γένεια του· τὰ παιδιὰ καταγράφονται ἔπειτα ἀπὸ τὸν πατέρα τους. Ἐπισημίζονται, ἀκόμη, ἡ πατριαρχικὴ δομὴ τῆς χριστιανικῆς ἐλληνικῆς οἰκογένειας, ποῦ ἦταν πολὺ ζωντανὴ στὴν Θεσσαλονίκη καί ἡ ἄσκηση τοῦ ἴδιου ἐπαγγέλματος ποῦ τὰ μέλη τῆς ἀσχοῦσαν τίς περισσότερες φορές. Πάνω ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀπογραφομένων οἱ ὀθωμανοὶ ὑπάλληλοι σημειῶναν τὴν καταγωγὴ τους, τὸν λόγο γιά τὸν ὁποῖο ἔχουν φύγει ἀπὸ τὸν τόπο τους, καθὼς καί τοὺς λόγους γιά τοὺς ὁποίους δέν πληρώνουν φόρο.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο ὁ συγγρ. προσπαθεῖ νά ἀνασυνθέσει τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τὸ 1835, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μέ τοὺς ὑπολογισμοὺς του ἀνέρχεται στὰ 6.880. Ὁ συγγρ. στηρίζεται στὸν τεκμηριωμένο ἀπὸ τὴν ἀπογραφὴ ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων, ποῦ ἦταν 2.410, στὴν ἄποψη «ὅτι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τοῦ πληθυσμοῦ ἐνός τόπου κατὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ ἦταν ἴσος περίπου μέ τὸν τριπλάσιον ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων ἀπὸ τὴν ἡλικία τῶν 12 μέ 13 ἐτῶν καί πάνω». Μέ βάση τίς τουρκικὲς πηγές ὁ συγγρ. ὑπολογίζει τὸ σύνολο τῶν ἀρρένων κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς 12.720, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2.759 ἦσαν Χριστιανοὶ καί οἱ 5.667 Ἑβραῖοι. Συνολικὸς πληθυσμὸς, ἄνδρες, γυναῖκες καί παιδιὰ τὸ 1831: 25.500 ἄτομα.

Ἡ συγγρ., ἀφοῦ μνημονεύσει συντόμως τοὺς λόγους τῆς πληθυσμακῆς καὶ οἰκονομικῆς παρακμῆς τῆς πόλης, ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀρρένων χριστιανῶν κατοίκων κατὰ συνοικία· πρώτη ἦταν αὐτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μὲ 710 καὶ τελευταία ἡ Λαοδηγήτρια μὲ 93.

Στὸ πέμπτο κεφ. ἐξετάζονται οἱ φορολογούμενοι καὶ μὴ φορολογούμενοι. Οἱ φορολογούμενοι κατατάσσονται, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ νομοθεσία, σὲ τρεῖς κατηγορίες: τοὺς πλουσίους, τοὺς εὐπόρους καὶ τοὺς πτωχοὺς. Σύμφωνα μὲ τὰ τουρκικὰ κατὰστιχα πλοῦσοι ἦσαν τὸ 6,93% τοῦ πληθυσμοῦ, εὐποροὶ τὸ 34,91% καὶ πτωχοὶ τὸ 17,89%. Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι οἱ Ἑβραῖοι κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ ποσοστὰ φορολογίας, ἦσαν, γενικά, πολὺ φτωχοί, ἐγγίζοντας σχεδὸν τὴν οἰκονομικὴ ἐξαθλίωση. Οἱ περισσότεροι πλοῦσοι τῆς πόλης κατοικοῦσαν στὴν συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου· ἀκολουθοῦσαν αὐτοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς Μεγάλης Παναγίας κ.λπ. Ὑψηλὰ ποσοστὰ εὐπόρων εἶχαν οἱ συνοικίες τοῦ Μητροπολίτη, τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου, τῆς Μ. Μεγάλης Παναγίας, ἐνῶ οἱ πῖο φτωχοὶ ἦσαν αὐτές τῆς Μονῆς Λαγού καὶ Μονῆς Τσαοῦσης. Στους μὴ φορολογούμενους ἀνῆκαν οἱ ζητιάνοι καὶ οἱ ἀνίκανοι γιὰ ἐργασία, οἱ μπερατλῆδες (προστατευόμενοι), οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, οἱ πυροσβέστες καὶ οἱ ὑπηρετές τῶν Τούρκων. Οἱ χριστιανοὶ ζητιάνοι καὶ ἀνίκανοι ἦσαν 122 (τὸ 3,37% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῶν μελῶν τῆς Κοινότητος), οἱ μπερατλῆδες ἦσαν μόνον ἑπτὰ, οἱ ξένοι ὑπῆκοοι, πολῖτες κυρίως τοῦ νεοσυστατοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἦσαν δέκα τρεῖς, οἱ πυροσβέστες δέκα τέσσερις, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μόνον τρεῖς εἶχαν ὡς μοναδικὴ ἀπασχόληση τὸ ἐπάγγελμα αὐτὸ, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ ἄλλα ἐπαγγέλματα, οἱ ὑπηρετές Τούρκων ἀξιωματοῦχων ἦσαν δώδεκα.

Στὸ κατὰστιχο τῆς ἀπογραφῆς, ὅπως ἐλέχθη, ἀναγράφονταν καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης· μὲ αὐτὰ ἀσχολεῖται ὁ συγγρ., στὸ ἕκτο κεφ. Ἐτοι πληροφοροῦμαστε ὅτι τὰ ἐπαγγέλματα ποὺ δηλώθηκαν ἦσαν 130. Τὸ κεφ. αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον ἐκτενῆ, ἀφοῦ ὁ συγγρ. προβαίνει σὲ συστηματικὴ ἀνάλυση τῶν ἐπαγγελμάτων καταρτίζοντας σειρὰ πινάκων ὅπως: ἐπαγγελματίες εἰδῶν ἐνδυσης, ἐπαγγελματίες δερμάτων εἰδῶν, ἐπαγγελματίες τροφίμων καὶ ποτῶν, ἐπαγγελματίες οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, ἐπαγγελματίες ἐπεξεργασίας ξύλου, ἐπαγγελματίες μεταλλικῶν εἰδῶν, ἐπαγγελματίες μεταφορῶν, ἐπαγγελματίες ὑπηρεσιῶν, ἐμπορευόμενοι κ.λπ. Ὁ συγγρ. συντάσσει, ἐπίσης, πίνακες μισθῶν, μεροκαματιάρηδων, τῶν κυριότερων ἐπαγγελμάτων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία, ντόπιων καὶ ξένων ἀνεξαρτήτων ἐπαγγελματιῶν κατὰ φορολογικὴς κατηγορίας, ἐπαγγελμάτων κατὰ φορολογικὴ κατηγορία κ.λπ. Ἐδῶ ὁ συγγρ. ἐξετάζει τὰ ἐπαγγέλματα τῶν χριστιανῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τίς συνοικίες ὅπου ἦσαν συνήθως ἐγκαταστημένοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ἀσκοῦσαν τὸ ἴδιο ἐπάγγελμα, προβαίνει σὲ ἐπισημάνσεις, ὅπως, λόγου χάρις ὅτι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σαράφη (ἀργυραμοιβῶν) τὸ ἀσκοῦσαν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν οἱ Ἑβραῖοι, ὅτι δὲν συνάντησε χριστιανούς κουρεῖς, παπλωματάδες, ξυλεμπόρους, γιαουρτσῆδες, ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοινότητα ἐξυτηρετοῦνταν ἀπὸ Τούρκους καὶ Ἑβραίους ἐπαγγελματίες καὶ ἀντιστρόφως. Γίνεται, ἐπίσης, λόγος γιὰ τίς μικρὲς βιοτεχνίες τίς ὁποῖες εἶχαν ἰδρύσει Ἕλληνες ποὺ ἀπασχολοῦσαν συνήθως ἕναν ὡς τρεῖς τεχνίτες καὶ μόνον σὲ μία περίπτωση ἐννέα. Ἡ φυγὴ τῶν ἀμπατζῆδων σὲ ἄλλα κέντρα ἦταν καὶ ἡ κυριότερη αἰτία γιὰ τὴν μὴ ἀνάπτυξη ἀστικῆς τάξης στηριγμένης στὶς συντεχνίες στὴν Θεσσαλονίκη, ἡ ὁποία τάξη, ὅμως, στηρίχθηκε στοὺς ἐμπόρους τοῦ εἰσαγωγικοῦ καὶ ἐξαγωγικοῦ ἐμπορίου καὶ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆμονες τῆς πεδιάδας τῆς Θεσσαλονίκης. Τέλος, ὁ συγγρ. παραθέτει λεξιλόγιο ἐπαγγελμάτων στὴν τουρκικὴ μὲ τίς ἀναγκαῖες ἐπεξηγήσεις. Στὸ

κεφάλαιο αυτό εκτιμᾷ τὰ επαγγέλματα κατά ποσοστά κατοίκων, ποσοστά εὐπόρων καὶ πτωχῶν, μελετᾷ τὴν φύσιν τῶν επαγγελμάτων, τὰ καταστάματα καὶ τὰ ἐργαστήρια, τὸν ἀναλογουμένον φόρο, τοὺς ἐντόπιους καὶ ξένους μαγαζάτορες, τὰ επαγγέλματα τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν ξένων.

Στὸ ἑβδομο κεφ. ὁ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὴν κοινοτική διοίκηση, τοὺς μουχτά-ρηδες καὶ κεχαγιάδες, δύο κατὰ κανόνα, σὲ κάθε συνοικία· ὁ συνολικός ἀριθμός τους ἀνερχόταν στοὺς εἴκοσι, καὶ αὐτὸ ἐπεὶδὴ ὀρισμένες συνοικίες εἶχαν ἓνα μόνο μουχτάρη. Ὁ συγγρ. ἀναζητεῖ ἐδῶ καὶ τὴν οἰκονομική κατάσταση τῶν προυχόντων, ποὺ δὲν προέρχονταν κατ' ἀνάγκην ἀπὸ τοὺς πλουσίους· ἡ ἐκλογή τους ἀπὸ ὅλα τὰ κοινωνικά στρώματα γινόταν μὲ κριτήριο τὴν ἱκανότητα τοῦ καθενὸς νὰ ἐκπροσωπῇ τὴν κοινότητα μὲ τὸν καλύτερο τρόπο.

Στὸ ὄγδοο κεφ. ὁ συγγρ. μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ σύνολο τῶν σπιτικῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο ἀνερχόταν στὰ 1959, ἐνῶ ὁ χριστιανικός πληθυσμός ἀνερχόταν στὰ 6.890 ἄτομα. Πολύ χρήσιμος εἶναι ὁ πίνακας μὲ τὸν ἀριθμὸ οἰκογενειῶν κατὰ συνοικία, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ συνοικία τοῦ Καμένου Μοναστηριοῦ (Ἅγιος Μηνᾶς) μὲ 228 οἰκογένειες, ἀκολουθεῖ αὐτὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μὲ 175, τῆς Παναγούδας μὲ 167 κ.λπ.

Τὸ ἔνατο κεφ. ἀναφέρεται στὴν γεννητικότητα καὶ θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων: «τὰ παιδιά μέχρι 19 ἐτῶν ἀποτελοῦσαν τὸ 39,93% τοῦ συνολικοῦ ἀνδρικοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ἀπὸ 16 ἕως 60 ἐτῶν τὸ 56,78% καὶ πάνω ἀπὸ 60 ἐτῶν τὸ 3,29%». Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ διαπίστωση τοῦ συγγρ. γιὰ τὴν αὐξηση τῶν γεννήσεων τὴν περίοδο 1829-1834, ὁπότε εἶχαν γεννηθεῖ 636 ἀγόρια· πρόκειται σαφῶς γιὰ τὴν περίοδο σχετικῆς ἡρεμίας μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ 1821-1822. Ὅσο γιὰ τὴν θνησιμότητα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων ὁ συγγρ. ὑποστηρίζει ὅτι ὀφειλόταν κυρίως στὶς παιδικές ἀσθένειες, στὶς ἐπιδημίες πανοῦκλας καὶ χολέρας, στοὺς πολέμους, στὴν πείνα.

Στὸ δέκατο κεφ. ὁ συγγρ. κάνει λόγο γιὰ τοὺς ξενιτεμένους Θεσσαλονικεῖς ποὺ προτιμοῦσαν τὴν Σμύρνη (56 ἄτομα) καὶ ἄλλα μέρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (29 ἄτομα), τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Ἀλεξάνδρεια κ.λπ.· οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ξενιτεμένους ἦσαν ἀμπατζῆδες.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Θεσσαλονίκη ἀπασχολοῦν τὸν συγγρ. στὸ ἐνδέκατο κεφ., ὅπου ἐξετάζονται οἱ τόποι καταγωγῆς τους, οἱ αἰτίες ἀποδημίας τους, τὰ επαγγέλματά τους, οἱ συνοικίες ἐγκατάστασης, οἱ σχέσεις μὲ τοὺς ἐντοπίους. Ἡ συρροή πολλῶν ξένων στὴν Θεσσαλονίκη ἀποκαλύπτει τὴν ἔλξη ποὺ καὶ τότε, λίγο μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1821, ἀσκοῦσε ἡ πόλις τῶν κατοίκους τῆς μακεδονικῆς ἐνδοχώρας. Δύο πίνακες, ποὺ κατήρτισε ὁ συγγρ., ἀναδεικνύουν σαφῶς τὴν ποικιλία προέλευσης τῶν ξένων κατοίκων τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν κατανομή τῶν ξένων κατὰ συνοικία, τὴν καταγωγή τους (Ἡπειρος, περιοχή Θεσσαλονίκης, Θεσσαλία, Ἀνατ. Μακεδονία, Δυτ. Μακεδονία, Κεντρ. Μακεδονία, Μοριᾶς, Στερεὰ Ἑλλάδα, Χαλκιδική κ.λπ.).

Στὸ δωδέκατο κεφ. γίνεται λόγος γιὰ τὰ ὀνόματα τῶν κατοίκων καὶ τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ. Τὰ ὀνόματα βεβαίως, στὴν συντριπτικὴ τους πλειοψηφία εἶναι ἑλληνικά· χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρῆση βυζαντινῶν ὀνομάτων (Ἀλέξης, Ἀνδρόνικος, Ἀργυροπούλης, Δούκας, Θεοδόσιος, Ἰωαννίκιος κ.λπ.), ἡ ἐπικράτηση τῶν ὀνομάτων Γιώργης, Δημήτρης, Γιάννης κ.λπ., ποὺ μαζὶ μὲ τὰ Κωνσταντίνος, Κώστας, Κωστάκης, Νικόλας, Χρήστος, Βασίλης κ.λπ. κάλυπταν τὸν μισὸ χριστιανικὸ πληθυσμὸ. Τὰ ξένα ὀνόματα (ὅπως Γιובάν, Στογιάν, Ρίζο, Τραγιάν), προερχόμενα ἀπὸ

τὴν βαλκανικὴ ἐνδοχώρα, ἦσαν ἐλάχιστα.

Στὸν Ἐπίλογο ὁ συγγρ. σημειώνει ὀρισμένα ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀριθμητικὴ καὶ πολιτισμικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου στὴν Θεσσαλονίκη, τὴν ἀναμφισβήτητη χρῆσι τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, τὴν συσπείρωση γύρω ἀπὸ μία καὶ μόνον ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινοτικὴ ἀρχή, τὴν δημιουργία «παροικιῶν» ἀπὸ ξενιτεμένους πού ἐγκαθίσταντο στίς συνοικίες ὅπου ἀπὸ παλαιὰ ζοῦσαν συμπατριῶτες τους, τὴν ἀπουσία βιομηχανίας, τὴν ἀπασχόληση τῶν Ἑλλήνων σέ βιοτεχνίες, τὴν παρακμὴ τῶν βιοτεχνιῶν παραγωγῆς ὑφασμάτων, τὴν φτώχεια καὶ ἀνέχεια τῶν Ἑλλήνων, πού ὁ ἀριθμὸς τους λόγω τῶν γεγονότων τοῦ 1821 εἶναι ὁ μικρότερος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς κατάληψης τῆς πόλης τὸ 1430 ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, τὴν μοιραία παρακμὴ, λόγω τῆς φθίνουσας οἰκονομικῆς ζωῆς, τοῦ ἐβραϊκοῦ καὶ μουσουλμανικοῦ στοιχείου, τὴν μικρὴ παραγωγὴ προϊόντων, πού προορίζονταν μόνον γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ κατανάλωση, τὸν μαρασμὸ τῆς ὑπαιθρου. Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1840 ἦταν μία δευτερεύουσα ὀθωμανικὴ πόλη, μὲ τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο ἀποδυναμωμένο ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τοῦ 1821-1822, ἀλλὰ πού προσπαθοῦσε νὰ ὀρθοποδήσῃ, πράγμα πού πέτυχε μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγρ. παραθέτει τὰ κείμενα τῶν διαταγῶν (κατάστιχα Ἱεροδικείου Θεσσαλονίκης, ἀριθ. 223, κατάστιχο Ἱεροδικείου Κιλκίς ἀριθ. 2, Ἀρχεῖο Μονῆς Ἰβήρων), τὰ ὁποῖα ἐκδίδονται μὲ τὴν πρωτότυπὴ τουρκικὴ γραφὴ τους· στὴν συνέχεια ὁ συγγρ. παρέχει μετάφραση στὴν ἐλληνικὴ τῶν ἐγγράφων τῶν διαταγῶν. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἱεροδικαστικὸν κατάστιχο τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου δίδονται τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν κατοίκων τῶν χριστιανικῶν συνοικιῶν στὴν Θεσσαλονίκη. Ὁ συγγρ. κλείνει τὸ βιβλίον του μὲ τὴν Βιβλιογραφία, τὸ Εὐρετήριο καὶ Παράρτημα εἰκόνων (τὰ κατάστιχα καὶ ἕνα τοπογραφικὸ τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰ.).

Συμπερασματικά: ὁ καθηγητὴς Β.Δ., ἐξέχων τουρκολόγος τῆς χώρας μας, συνέγραψε ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον ἔργο, πού συνιστᾷ σημαντικὴ συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, στηριζόμενος μάλιστα, ὅπως συνηθίζει, στὰ τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας. Ἡ μελέτη αὕτη εἶναι χρήσιμη ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι γνωρίζαμε λίγα ὥς τώρα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1821, πού ἦσαν τραγικὰ ἀπὸ κάθε ἄποψη γι' αὐτοὺς, μετὰ τίς σφαγές, τὴν φυγὴ, τὸν οἰκονομικὸ μαρασμὸ. Σχεδὸν ὅλος ὁ ἐλληνικὸς κόσμος τῆς πόλης, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς πού συρρέει σ' αὐτὴν, καταγράφεται στὴν μελέτῃ τοῦ συγγρ. Πλοῦσινα, λοιπόν, καὶ ἀποκαλυπτικὴ μελέτῃ γιὰ τὴν Θεσσαλονικὴ τῆς παρακμῆς. Τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα εἶναι πηγὴ πλούτου γιὰ τὴν γνώση τῆς ἱστορίας μας καὶ σιγὰ-σιγὰ οἱ Ἕλληνες τουρκολόγοι τὰ μελετοῦν. Σκέφτεται κανεὶς, πάντως, πόσο θὰ βοηθοῦσαν τὸν συγγρ. τὰ ἀρχεῖα τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης, τὰ ἀποκεῖμενα στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γαλλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (Quai d'Orsay), στὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων καὶ γενικότερα στὴν πληρέστερη παρουσίαση τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Τὰ γαλλικὰ αὐτὰ ἀρχεῖα εἶναι τὰ μόνα πλήρη, ἄλλωστε, ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα εὐρωπαϊκὰ, προκειμένου πάντα γιὰ τὴν Θεσσαλονίκη.

Πάντως, ὁ συγγρ., ὅταν γράφει περὶ Βλάχων, μοῦ φαίνεται ὅτι δίδει τὴν ἐντύπωση πὺς τοὺς θεωρεῖ ξεχωριστὴ ἐθνότητα· καλύτερα νὰ γράφοντες: βλαχοφόνους Ἕλληνες ἢ Ἀρωμούνους· τὸ γνωρίζει, ἐξάλλου, ἐφόσον στὴν σ. 140 γράφει ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν Μοσχόπολη καὶ συγκεκριμένα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς ἀπὸ τοὺς Τουρκαλβανοὺς τὸ 1770. Ἡ ταῦτιση τοῦ χωριοῦ Gavardina μὲ τὸ Λιτόχωρο ἔγινε ἀπὸ τὸν συγγρ. μὲ βάση ἔμμεσες καὶ προφορικὰς μαρτυρίες. Ἴσως ἔχει δίκαιον, ἀλλὰ σέ χάριτι

του γεωγράφου C. Blaeu, *Atlas major sive Cosmographia Blaviana, 1666 - Macedonia, Epirus et Achaia, 1662* (καί ανατυπώσεις στόν 18ο αἰ.) ἡ Gavardina φέρεται στὰ βόρεια τοῦ Ἀλιάκμονα μακριά ἀπὸ τὸν Ὀλύμπο· μὲ τὴν ἐπιφύλαξη βέβαια ὅτι οἱ χαρτογράφοι τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰ. δὲν ἦσαν σαφεῖς στὴν ἀκριβὴ τοποθέτηση τῶν γεωγραφικῶν χώρων πού τοὺς ἀπασχολοῦσαν. Ἐκεῖ τὴν τοποθετοῦν καὶ ἄλλοι χαρτογράφοι τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰ.: ὁ ἐνδιαφερόμενος μπορεῖ πρόχειρα νὰ ἀναζητήσει τὶς πληροφορίες αὐτές στὴν ἔκδοσι: Δήμος Θεσσαλονίκης - Δημοτικὴ Πινακοθήκη, *Χάρτες καὶ γραβιούρες τῆς Μακεδονίας, 1505-1905 αἰ.*, Θεσσαλονίκη 1992. Ὁ συγγρ. στὴν σ. 48 συζητεῖ γιὰ τὸ χωριὸ *Καρίτσα* καὶ ὑποθέτει πὼς πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ *Φερνίτσα*, πού ἀπαντᾷ συχνά στὰ ἐγγράφα πού ἐξέδωσε ὁ Ἰω. Κ. Βασδραβέλλης, *Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας 1695-1912*, Θεσσαλονίκη 1952, ὡς τόπος καταγωγῆς πολλῶν ἀπογραφομένων τῆς περιόδου 1831-1835. Δὲν ἀποκλείεται ἡ ὑπόθεσί του νὰ εἶναι ὀρθή, ἐφόσον εἶναι εἰκόλη ἡ παρανόνησις *Καρίτσα* - *Φερνίτσα*. Ἀναζητήσῃ τὴν *Φερνίτσα* σὲ κείμενα καὶ χάρτες τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Μόνον πού ἡ *Καρίτσα* πού μνημονεύει ὁ συγγρ. δὲν εἶναι αὐτὴ πού βρισκεται στὴν Ὄσσα, ἀλλὰ στὸν Ὀλύμπο, μερικὰ χιλιόμετρα ψηλότερα ἀπὸ τὸ Δίον. Ὑπάρχει καὶ *Καρίτσα* στὴν Ὄσσα, ἀλλὰ δὲν ἔχει σχέση μὲ αὐτὴν τοῦ Ὀλύμπου· στὴν τελευταία ἔχουν ἐγκατασταθεῖ κάτοικοι τοῦ παλαιοῦ χωριοῦ *Φτέρη* (πού βρισκόταν γύρω στὰ 15-20 χλμ. βορειότερα τῆς *Καρίτσας*). Μήπως λοιπὸν ἡ *Φτέρη* πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν *Φερνίτσα* τῶν τουρκικῶν ἐγγράφων; Ὁ Ἀντώνιος Μηλιαράκης, *Ὀδοιοτρικὰ Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας κατὰ τὸν Émile Isambert*, Ἀθῆναι 1878, σ. 77, γράφει: «Μετὰ τοὺς Σφίγγους καταλείπομεν ἐν δεξιᾷ τὴν Κουντουριώτισσαν καὶ τὸν αὐλῶνα δι' οὗ φθάνει τὴν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Πέτρας, καὶ διερχόμενοι τὴν *Φτέρην* ἢ *Καρίτσαν*, φθάνομεν εἰς (2 ὥρ. 30) *Μαλαθρίαν*, τὸ ἀρχαῖον Δίον». Περὶ τὸν Νικ. Θ. Σχινᾶ, *Ὀδοιοτρικαὶ σημειώσεις Μακεδονίας, Ἡπείρου...*, Ἀθῆναι 1886, σ. 47. Λιγότερο διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ μελέτῃ τοῦ Ἀθ. Γ. Καραβέγγου, *Τουρκικὰ ἐγγράφα - ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα Μακεδονίας ἀναφερόμενα στὸ Νομὸ Πιερίας*, Θεσσαλονίκη 1984.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘ. Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

Ἀδέλα Ἰσμουρλιάδου, *Κοριτσά, Ἐκπαίδευση - Εὐεργέτες - Οἰκονομία 1850-1908*, ἐκδ. Institute for Balkan Studies - ἐκδ. οἶκος Ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 176 + 12 εἰκόνες.

Τὸ παρόν ἔργο εἶναι ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Ἀδ. Ἰσμουρλιάδου καὶ ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς πόλεως Κοριτσᾶς τῆς Β. Ἡπείρου, δηλ. τῇ χρονικῇ περιόδῳ 1850-1908. Στὴν Εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου τῆς ἡ συγγρ. ἀναλύει τοὺς λόγους τῆς ἀκμῆς: οἰκονομικὴ ἀνθήσις, πλουτισμὸς Κοριτσαίων τῆς Διασποράς, ἄνοδος τῆς ἀστικῆς τάξεως, δραστηριότητες τοῦ Ἡπειρώτου μητροπολίτου Νεοφύτου, παραχώρησις δικαιοματίων στοὺς Χριστιανούς ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλιν μὲ τὸ Χάττι Χοιφάριο (1856). Ἡ συγγρ. παρουσιάζει, ἐπίσης, τὶς πηγές τῆς ὁπως: τὰ ἐγγράφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἰδρύματος Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, τὸ Public Record Office, τὴν ἐφημερίδα τῆς Κοριτσᾶς *Πελαγίς*. Στὴν συνέχεια ἡ συγγρ. ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἱστορικὰ τῆς Κοριτσᾶς: προέλευσις ὀνόματος, ἀναφορὰ τῆς ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς πηγές, σχέσεις τῆς μὲ τὶς γειτονικὲς περιοχές (Μοσχόπολη, Νικολίτσα, Βυθιζούκι, Ὑπισχία), διοικητικὴ ὑπάγωγις τῆς κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν στὸ βι-